

فصلنامه اقتصاد و برنامه ریزی شهری

سایت نشریه: <http://eghtesadeshahr.tehran.ir/>

مقاله پژوهشی

شناخت و بررسی تأثیر بازار بر ساختار شهری، در راستای حفظ بافت تاریخی شهرها (نمونه موردی: شهر قزوین)

علی اصغر ملک افضلی^۱؛ مهدی جمالی فر^۲

^۱ استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد تهران جنوب، تهران، ایران

^۲ دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد تهران جنوب، تهران

چکیده:

یکی از نمودهای بارز و عینی معماری و شهرسازی سنتی ایران، مجموعه‌های بازار شهری است که به عنوان ستون فقرات و قلب تپنده شهر ایفای نقش می‌کند. در واقع، بازار پدیده‌ای است شهری و در عین حال، عاملی است برای شهرنشینی که همواره به صورت بافت تغذیه‌کننده اصلی شهر عمل کرده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای به شناخت پیرامون نقش و شکل‌گیری بازار در شهرسازی و تبیین محتوایی و کارآمدی و کارایی بازار قزوین و تأثیر آن بر شهرسازی این شهر می‌پردازد و با استفاده از تکنیک SWOT به تحلیل نمونه یادشده در راستای اهداف پژوهش گام برمی‌دارد. اهمیت پژوهش حاضر از آن جهت است که علاوه بر بیان نقش بازار در شکل‌گیری شهرها و... به بررسی موقعیت بازار و عناصر آن در شهر نیز می‌پردازد. به طور کلی، نتایج پژوهش نشان می‌دهد عموماً شهرهای تاریخی ما حول محوری به نام بازار شکل کالبدی به خود گرفته‌اند تا جایی که می‌توان گفت بازار یکی از شریان‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی شهر است. همچنین، با بررسی نمونه موردی یادشده درمی‌یابیم که بازار قزوین به خلاف بیشتر بازارها که شکل خطی دارند و در راستای یک راسته اصلی شکل گرفته‌اند؛ دارای تناسبات مرکزی است و راسته‌هایی مستقیم به شکل شطرنجی دارد که نشان می‌دهد آگاهانه ایجاد شده‌اند که کاروانسراهای بزرگ و فضای خیابان از عناصر هویتی آن به حساب می‌آیند.

اطلاعات مقاله

تاریخ های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۶

تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۳/۰۸

کلمات کلیدی:

بازار

شهرسازی

شکل‌گیری بازار

شکل‌گیری شهرها

بازار قزوین

احیای بافت تاریخی

DOI: 10.22034/UE.2021.02.02.03

مقدمه

و در امتداد مهم‌ترین راه‌ها شکل گرفته‌اند، در بسیاری از شهرهای تاریخی کشور عنصر اصلی بافت راه، راسته بازار تشکیل می‌دهد که در بعضی از شهرها دو یا چند راسته اصلی به صورت موازی یا متقاطع پدید می‌آید. به طور کلی، می‌توان گفت که دو رکن اصلی در استخوان‌بندی شهرهای ایران بازار «راسته اصلی شهر» و میدان شهر است. درخور یادآوری است بسیاری از بازارها به تدریج ساخته می‌شدند و توسعه می‌یافتند که همین امر، علت امتداد راسته بازارها به پیروی از شکل طبیعی معابر است که در واقع غیرمستقیم و ارگانیک بوده است (حبیبی، ۱۳۷۶). بازار قزوین یکی از ابزارهایی است که قسمتی از آن در دوره صفوی و قسمتی دیگر

استخوان‌بندی شهرهای قدیم به عنوان بارزترین و پیچیده‌ترین بخش از نظام کالبدی شناخته می‌شود که ساختارهای اجتماعی شهر را به همراه تضادهای درونی‌اش به نمایش می‌گذارد. پویایی در طراحی این ساختار، روابط منطقی بین اجزا و الزامات شهری و کارکرد و فرایند آن‌ها در کنار یکدیگر را، موجب می‌شود (پوراحمد، ۱۳۷۶). طی تاریخ، فضاهای تجاری نیازهای اقتصادی انسان را از طریق داد و ستد مردم با یکدیگر تسهیل کرده‌اند (عبدالله‌زاده طرف، ۱۳۸۸). از آنجا که بازارها اغلب به شکل خطی

نویسنده مسئول:

ایمیل: aamalekafzali@yahoo.com

یافته و فقط عرصه کوچکی از فضاهای اطراف خود را تحت پوشش قرار می‌دهد (مجابی، ۱۳۸۸). بنابراین، این امر اهمیت موضوع مورد پژوهش را دو چندان کرده است، چرا که با حفظ بافت تاریخی شهرها نه تنها در راستای حفظ میراث به‌جامانده گام برمی‌داریم، بلکه هویت و سازماندهی مطابق با ارزش‌های شهری را نیز در شهرهای امروزی نیز شاهد خواهیم بود. در ادامه، به معرفی اجمالی پیرامون بازار قزوین می‌پردازیم و در انتها از طریق جدول SWOT اهمیت حفظ بافت تاریخی شهر «بازار» را تحلیل و بررسی می‌کنیم.

بازار سنتی

بازار در فارسی میانه، وازار و با ترکیب‌هایی همچون وازارگ، وازارگان و وادارید استفاده شده و منظور از بازار، محله مرکزی و اصلی معاملات و پیشه‌واری شهر در دوره اسلامی و پیش از نفوذ گرایش‌های غربی است که در هسته مرکزی شهر و دورن مجموعه‌ای از ساختمان‌ها ثابت و همگن، با شکل معماری ویژه‌ای جای دارد (بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲). از زمان تمدن‌های اولیه تا کنون، فروشندگان در مکان‌هایی که عموم مردم به آن‌ها دسترسی داشته باشند، تجمع می‌کنند تا اجناس و خدمات خود را در معرض فروش قرار دهند (تقوایی و شیخ بیگلر، ۱۳۸۷). بازار عموماً متشکل از دو راسته دکان در مقابل یکدیگر است که غالباً سقف آن‌ها را به هم پیوند داده و دارای بافت ویژه‌ای است. بناهایی مانند کاروانسرا، تیمچه، دربند، چهار سوق، مسجد، آب انبار و مانند آن‌ها از متعلقات آن به شمار می‌آید (خان محمدی، ۱۳۸۶). به طور کلی، فعالیت‌های اقتصادی بازار به سه گروه عمده تولیدی، انبارداری و تجاری تقسیم شده‌اند که فعالیت‌های تجاری بازار خود شامل دو گروه عمده‌فروشی و خرده‌فروشی بوده‌اند (سعیدنیا، ۱۳۸۸). در دوره قاجار با ورود ایران به فرایند ادغام در سرمایه‌داری جهانی و ورود کالاهای خارجی به کشور و ایجاد تعدادی کارخانه در بیرون از بازار، نقش بازار به عنوان محور اصلی اقتصاد شهر به تدریج تضعیف شد (سلطان‌زاده، ۱۳۸۰). نظریه‌های اقتصادی مبتنی بر این ایده‌اند که شهر محصول پیوند تجارت راه دور و کارکردهای بازارهای منطقه‌ای است. شهرها همواره با تولید مازاد رابطه تنگاتنگ داشته‌اند و شهرها بدون محصول مازاد اجتماعی امکان تداوم حیات ندارند (پاتر و ایونز، ۱۳۸۴).

بازار قزوین

مجابی در کتاب در جست‌وجوی هویت شهری قزوین آورده است که بازار قزوین در بافت قدیمی شهر به صورت یک محور بسیار قوی ارتباطی است که هنوز مرکز عملکردهای شهری است. از مهم‌ترین ویژگی‌های بازار قزوین، وسعت و ترکیب معماری آن است که با بهره‌گیری از ترکیب‌های شطرنجی و ایجاد مفصل‌های معماری، ورودی‌های فضاهای مختلف بازار را به آن دوخته و فضاهای با شکوهی را ایجاد کرده است (مجابی، ۱۳۸۸). بازار قزوین به خلاف بیشتر بازارها که شکل خطی دارند و در راستای یک راسته اصلی شکل گرفته‌اند؛ دارای تناسبات مرکزی

در دوره قاجار ساخته شده است. بنابراین، در ادامه پژوهش سعی می‌شود استخوان‌بندی شهر قزوین را بررسی کنیم و سپس، به معرفی بازار قزوین بپردازیم و در نهایت، با استفاده از تکنیک SWOT به تأثیرات حفظ بافت تاریخی شهرها و یا حذف آن می‌پردازیم.

مبانی نظری پژوهش

کالبد شهر قزوین پیش از دوران معاصر و مقایسه آن با استخوان‌بندی امروز شهر قزوین

ساختار اصلی شهر قزوین به صورت خطی- هسته‌ای است که در دوره‌های مختلف تاریخی شکل گرفته و در مرکز ثقل ساختار خطی، به واسطه قرارگیری فعالیت‌ها و کاربری‌های اصلی شهر از جمله فضاهای مذهبی و تجاری، نوعی مرکزیت ساختاری- فعالیتی ایجاد شده است. عملکردهای اصلی و عناصر و اجزای استخوان‌بندی بافت سنتی شهر قزوین به چند گروه عمده قابل تفکیک است که عملکردهای حکومتی، مذهبی، تجاری و آموزشی از مهم‌ترین آن‌ها به شمار می‌آید. در این ساختار حکومت به عنوان عامل اصلی تصمیم‌ساز، فعالیت‌های عمده را شکل داده است. به علاوه، در بخشی از این ساختار، بازار شهر ارتباط بین محلات مسکونی، ابنیه مذهبی و عناصر رسمی و حکومتی را برقرار کرده است. دسترسی‌های اصلی شهر قزوین با اتصال به راه‌های برون‌شهری از خارج آن آغاز می‌شدند و با عبور از دروازه‌های شهر به مرکز آن می‌رسیدند و سپس، با تقسیماتی سلسله‌مراتبی به شبکه فرعی‌تر تقسیم می‌شدند. نوع ارتباط عناصر اصلی و فرعی این شبکه با یکدیگر، پاسخ‌گوی نیازهای ساختاری شهر و حائز توجه است. به طوری که دو رکن اصلی شهر، دیوان حکومتی و مسجد جامع از طرفی با خیابان اصلی و از سوی دیگر، بازار و دسترسی‌های محله‌ای ارتباط تنگاتنگ یافته‌اند. در سلسله‌مراتب دسترسی در بافت سنتی، دروازه در ابتدای مسیر اصلی قرار داشت و به مرکز شهر (ارگ حکومتی و بازار) ختم می‌شد و از لحاظ مکان استقرار، در لبه خارجی محدوده شهر یعنی در حصار آن جای داشت. قزوین در گذشته ساختاری هسته‌ای خطی داشته که در استخوان‌بندی آن گره‌هایی همچون بازار، مسجد جامع و مجموعه باغ‌های صفوی، به عنوان مفصل‌هایی برای تبدیل و اتصال فعالیت‌های شهری در مقیاس‌های مختلف عمل می‌کردند. با آغاز شهرسازی مدرن، تغییر عملکردها و اهمیت یافتن حرکت سواره به جای پیاده در شهر، ساختار شهری نیز از این الگو متأثر شده و دچار تغییرات اساسی شد. به طوری که سلطه ماشین موجب از میان رفتن مقیاس انسانی و تنزل بسیاری از کیفیت‌های فضایی و بصری در شهر شده است. فعالیت‌های تجاری جدید در خیابان خیام در یک راستای شمالی- جنوبی شکل گرفت و به مرور زمان نقش بازار سنتی را کم‌رنگ کرده و به خود معطوف کرد. سبزه میدان که کانون فعالیت‌های و گره اصلی اجتماعی- فرهنگی شهر بود، به گره اصلی ترافیک در سطح شهر مبدل شد و دیگر به عنوان مفصل فعالیت‌های نقش بارزی نداشت و به همین دلیل، اهمیت تاریخی آن نیز به شدت تضعیف شد. این میدان پراهمیت شهری در حال حاضر نقشی محدود

است و راسته‌هایی مستقیم به شکل شطرنجی دارد که نشان می‌دهد آگاهانه ایجاد شده‌اند که کاروانسراهای بزرگ و فضای خیابان از عناصر هویتی آن به حساب می‌آیند. قدمت این بازار مربوط به دوران صفوی است. درخور یادآوری است قسمت‌هایی از بازار در دوران قاجار اضافه شده‌اند، به طوری که می‌توان گفت بیشتر کاروانسراهای بازار قزوین در دوره قاجاریه و در دو طبقه با حجره‌هایی در اطراف حیاط شکل گرفته‌اند که با ورودی‌های متعدد به بازار راه دارند. بازار قزوین دارای تناسبات مرکزی است و راسته‌هایی تقریباً مستقیم دارد که این راسته‌ها، شکل شطرنجی پیدا کرده‌اند و به نظر می‌رسد به شکل آگاهانه‌ای ایجاد شده‌اند که مسجدالنبی، فضای کاروانسراهای بزرگ، فضای خیابان (امام خمینی^(۶)) از عناصر هویتی آن به حساب می‌آیند. در حال حاضر بازار قزوین با ۱۴ هکتار مساحت دارای سه ورودی اصلی، که دو ورودی از خیابان امام خمینی^(۶) (شمال) و یک ورودی از خیابان مولوی (غرب) است و روی محور شمال جنوب قرار گرفته است (بیوک آقایی، ۱۳۹۷). بافت اصلی بازار را چند راسته سرپوشیده اصلی در جهت شمالی جنوبی که به وسیله راسته‌های کوتاه‌تری در جهت شرق به غرب قطع می‌شوند، تشکیل می‌دهند. برخی از فضاهای مهم بازار قزوین مانند سرای حاج رضا، سرای سعیدالسلطنه، سرای رضوی، سرای وزیر، چهارسوها، میدان‌ها، فضاهای تنفسی، راسته‌های متعدد و بازارچه‌های آن بافتی را تشکیل می‌دهد که موجب آن شده که این بازار به یکی از دیدنی‌ترین بازارها تبدیل شود. در ادامه، در راستای شناخت بیشتر پیرامون موضوع پژوهش «بازار قزوین» جدول ۱ را ارائه می‌دهیم:

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد مطالعات کمی به بررسی ابعاد منظر حسی محیط در بازارهای تاریخی و نقشی که این ابعاد می‌توانند بر شناخت در این فضاها داشته باشند، پرداخته‌اند. در ادامه، مهم‌ترین این منابع و یافته‌های آن‌ها معرفی و تحلیل می‌شود:

حبیبی در کتاب/ز شار تا شهر به گونه‌ای زنجیره‌وار به موضوع شهرنشینی، شهرگرایی و «شهرسازی» قبل از اسلام - شهرنشینی، شهرگرایی و «شهرسازی» در دوران اسلامی - شهرنشینی، شهرگرایی و شهرسازی در دوران معاصر، ابداع مجدد مفهوم شار پرداخته است. در حقیقت، نویسنده فرایند شهرگرایی، شهرنشینی و شهرسازی ایران را با توجه به منابع و مدارک موجود و حرکت از تحلیلی ریخت‌شناسانه به تحلیل اجتماعی-فرهنگی و سیاسی-اقتصادی، در سه دوره عمده و کلی مورد بررسی قرار داده است (حبیبی، ۱۳۸۴). عباسی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود به تدوین اصول و معیارهای ادراک فضایی در معماری بازارهای سنتی ایران می‌پردازند. نتایج و یافته‌های این پژوهش، در رابطه با ویژگی‌های نظام کارکردی بازار ایرانی، تبیین مدل مفهومی نظام کالبدی بازار ایرانی، نظام ادراکی در بازار ایرانی، تبیین مدل مفهومی نظام ادراکی بازار ایرانی، نظام معنایی بازار ایرانی و تبیین مدل مفهومی نظام معنایی بوده است و در پایان نیز مدل جامع مفهومی ادراک فضایی بازارهای سنتی ایران اشاره

شده است. جواد صمدی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود به ارزیابی کیفی ابعاد حسی فضا در بازارهای تاریخی از منظر استفاده‌کنندگان در بازار قزوین می‌پردازند. نتایج تحقیق بیانگر آن است که پاسخ‌گویی مناسب به ابعاد مختلف نظام حسی در بازارهای تاریخی باعث خلق محیطی چند حسی در عین حفظ تداخل دامنه حسی شده است. شناخت کیفی ابعاد حسی فضا در این تحقیق مشخص کرد که منظر بصری بیشترین نقش را در ادراک محیط دارند و به همراه منظر لمسی طی روز تقریباً ثابت هستند. از سوی دیگر، منظر صوتی و منظر شیمیایی به عنوان دو محرک تأثیرگذار در غنای حسی محیط مطرح هستند که نسبت به سایر محرک‌های محیطی تغییرات بیشتری طی روز دارند. در تحقیق زنگی‌آبادی (۱۳۹۱) به روش SWOT گفته شده است در این معماری تلاش بی‌نظیری برای ایجاد یکپارچگی و وحدت در فضاهای گوناگون بازار صورت گرفته است. شیوه اتصال فضاهای بزرگ و کوچک با محور اصلی بازار مجموعه به هم پیوسته، یکپارچه و منسجمی را پدید آورده است که در جهان بدیل ندارند. این تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی بوده که به بررسی بازار تاریخی تبریز از جنبه‌های حفاظت و انسان‌ساخت، عناصر اجتماعی-اقتصادی، طراحی شهری، کاربرد اراضی توسعه محیط‌های بازار و امکانات دسترسی به بازار، از طریق تکنیک تحلیلی SWOT پرداخته است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد بازار سنتی تبریز ظرفیت زیادی برای توسعه و بهتر شدن دارد. قوت‌ها و فرصت‌های این بازار بر ضعف‌ها و تهدیدهای آن برتری نسبی دارد، به صورتی که راهبرد برتر برای ساماندهی بازار تبریز از نوع راهبردهای تهاجمی است. شفق‌ی (۱۳۸۰) نیز در تحقیق خود می‌نویسد که مطالعه ما در مورد بازار اصفهان آزمونی علمی است و بیشتر به این نیت صورت پذیرفته که برنامه‌ریزان و طراحان شهری بتوانند با زنده‌سازی این مجموعه اصیل ایرانی-اسلامی (ضمن حفظ ارزش‌های معماری و شهرسازی) عناصر کالبدی، اقتصادی و اجتماعی را در زندگی چنان نظم و سامان دهند که پاسخ‌گوی نیازها زندگی امروزی باشد. در تعریف زیر این موضوع را به‌خوبی درک می‌کنیم: «بازار در ساختمان و بافت شهری، بنیادی است اقتصادی و نهادی است اجتماعی و میراثی است فرهنگی؛ به‌ویژه بازتابی است از هنر معماری در برابر شرایط و مقتضیات اقلیمی و جغرافیایی ایران». زهرا عباسی (۱۳۹۴) در رساله دکتری خود با عنوان «بررسی ادراک فضایی در بازار سنتی ایرانی» به بررسی ویژگی‌های ادراک بصری بازار سنتی با بررسی نمونه موردی بازار کاشان پرداخته است و مقایسه‌ای با ویژگی‌های پاساژ معاصر پیرامون بازار انجام داده است.

روش‌شناسی

منطقه مورد مطالعه

استان قزوین در حوزه مرکزی ایران با مساحتی معادل ۱۵۸۲۱ مترمربع از شمال به استان‌های مازندران و گیلان، از غرب به استان‌های همدان و زنجان، از جنوب به استان مرکزی و از شرق به استان تهران محدود می‌شود (حضرتی، ۱۳۸۹). ساختار توپوگرافیکی متفاوت، شرایط

جدول ۱. شناخت، تحلیل و بررسی ویژگی‌های معماری بازار قزوین (نگارندگان)

بازار قزوین							
مصلح بازار قزوین		آجر با ملات گچ و آهک؛ اندود کاهگل در بام‌ها، چوب و سنگ.					
ورودی‌ها		ورودی بازار در جهت شمال و از طرف خیابان امام است که عبارت‌اند از: ورودی اصلی بازار از میدان سعادت، ورودی بازار، ورودی بازار وزیر (تجارها)، بازار قزوین از طریق چند کاروانسرا را به خیابان امام (پهلوی سابق) راه دارد که مهم‌ترین آن‌ها ورودی‌های سرای سعدالسلطنه است، ورودی‌های غربی بازار عموماً در امتداد خیابان مولوی بوده و برای حمل‌ونقل بار از آن‌ها استفاده می‌شود، بازار چند ورودی دیگر نیز از سمت جنوب و خیابان انصاری دارد.					
مجموعه بازار قزوین							
اجزای بازار قزوین							
کاروانسراها							
این مجموعه دارای ۲۶ باب کاروانسرا بوده است؛ در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم							
نام	دوره تاریخی	محل قرارگیری	ویژگی‌ها	پلان	ورودی	برش	عکس
سرای سعدالسلطنه	قاجار	محورهای شرقی و غربی و شمالی جنوبی بازار از ایوان‌های این سرا می‌گذرد.	سرا	دارای سراهای تو در تو و پیوسته		برش الف-الف	 چهار سوق تیمچه و دالان جنوبی
			حجره	دارای حجره در حیاط با ایوانچه‌های کار بندی شده		برش ب-ب و ج-ج	
			دیگر ویژگی‌ها	دارای تزئینات آجر تراش و کاشی			
سرای وزیر	قاجار	در جنوب مجموعه سعدالسلطنه و مشرق نه و مقصریه	سرا	دارای سرای دوطبقه	 طبقه اول طبقه دوم	برش الف-الف	 فضای میانی تیمچه جنوب غربی حیاط
			حجره	دارای حجره‌هایی دوطبقه روی صفحه‌ای با ارتفاع یک متر از سطح زمین در چهار طرف حیاط که دارای لچک‌های طاق نمای آراسته به کاشی‌های رنگین‌اند.		برش ب-ب و ج-ج	
			دیگر ویژگی‌ها	دارای هشتی با کاربندی تزئین‌شده که حیاط را به بازارچه وزیر متصل می‌کند			
سرای حاج رضا	قاجار	این سرا یک راه اصلی دارد	سرا	دارای سرای دوطبقه		برش الف-الف	تیمچه
			حجره	دارای حجره‌هایی با قوس جناقی			

ادامه جدول ۱. شناخت، تحلیل و بررسی ویژگی‌های معماری بازار قزوین (نگارندگان)

 نمای غربی	برش ب- ب و ج ج		 طبقه دوم	هشتی بزرگ با گنبد باشکوه و سقف یزدی‌بندی شده در جنوب غربی بنا	دیگر ویژگی‌ها		
 حجره در حیاط	برش الف- الف برش ب- ب	 این سرا دارای سه ورودی که به قیصریه، بازار وزیر و بازار بزازها منتهی می‌شود، است	 طبقه اول طبقه دوم	دارای سرای دوطبقه و دو ایوانی دارای حجره‌هایی دوطبقه در گرداگرد حیاط مستطیل شکل. دارای سه ورودی	سرا حجره دیگر ویژگی‌ها	در جنوب قیصریه قرار دارد	سرای رضوی «شاه»
این سرا بنایی دوطبقه است و گویا محل ضرب سکه بوده است، پیش از جنگ جهانی اول، مرکز فعالیت تجاری بوده و در حال حاضر رونق چندانی ندارد. این سرا در میان بازار قزوین و نزدیک به چهار سوق بزرگ قرار دارد و در خاوری آن به بازار بزازها گشوده می‌شود. درب جنوبی سرا به طرف بازار و نزدیک به حمام جلودار است.	سرای پنبه	سرای کوچکی است در جانب خاوری میدان سعادت که به خیابان اصلی هم راه دارد. در گذشته، این کاروانسرا محل کسب چند تن از بازرگانان بوده و هم‌اکنون محل خرده‌فروشی ظروف است.	تیمچه				
بنای دوطبقه تیمچه سرباز در شمال قیصریه قرار دارد. در ورودی این تیمچه قوس کلید دارد. لچکی‌های طاق نمای حجره‌های آن با کاشی‌های زرد و صورتی صحنه‌های شکار، گل و بوته و پرندگان را نشان می‌دهد. درها نیز ارسی‌های چوبی بسیار زیبایی دارند.	تیمچه سرباز	این تیمچه در جنوب قیصریه قرار گرفته است و سقفی پوشیده دارد. این تیمچه نیز در دو طبقه ساخته شده است و حجره‌هایی در اطراف دارد. سابقاً بزازها و طاقه‌فروش‌ها در این تیمچه بودند.	تیمچه سروشیده	این تیمچه در میان بازار، روبه‌روی راسته سراج‌ها واقع شده و هم‌اکنون مرکز چرم‌فروشی و بارفروشی بازار قزوین است.	تیمچه حاج سید کاظم	این تیمچه توسط حاج سید ابوالقاسم رضوی اصفهانی در سه طبقه ساخته شده و اینک در دست بازماندگان اوست و به چوب‌فروشی تبدیل شده است.	تیمچه رضوی
این تیمچه در میان چهار سوق بزرگ و در برابر در جنوبی سرای ضرابخانه واقع شده که قبلاً جایگاه شاهین‌سازها بود و اینک بارفروشی است.	تیمچه درویش مهدی	این تیمچه در بازار آهنگرها توسط حاج محمدتقی یزدی ساخته شده و که اینک به بارفروشی تبدیل شده است.	تیمچه حاج محمدتقی	قیصریه			
قیصریه قزوین با طاق‌های آجری و ارتفاع بسیار زیاد، از بخش‌هایی از بازار قزوین است که به جای مانده است. این بازار دارای چهار در است: در شمالی به تیمچه سرباز؛ در جنوبی به تیمچه سروشیده، در شرقی به سرای وزیر و در غربی به چهار سوق کوچکی متصل می‌شود.							

- اقلیمی مختلفی را در پهنه جغرافیایی استان به وجود آورده که با نوسان آشکاری همراه است. این گوناگونی برحسب عوامل و عناصر متأثر در شرایط آب‌وهوایی ۴ محدوده جغرافیایی را برجسته می‌سازد:
- (۱) آب‌وهوای سرد کوهستانی که نواحی شمالی و نیز ارتفاعات جنوب غربی استان را در بر می‌گیرد.
- (۲) آب‌وهوای معتدل کوهپایه‌ها و دامنه‌ها.
- (۳) آب‌وهوای نسبتاً خشک تا نیمه‌خشک نواحی مرکزی دشت قزوین و بوئین‌زرها.

جدول ۲. جدول SWOT تجزیه و تحلیل نقش بازار به عنوان هسته مرکزی شهر در راستای حفظ ساختار پیشین شهرهای تاریخی و دارای هسته مرکزی «بازار»

♦ دسترسی آسان و یکسان از تمامی بافت شهر به امکانات شهر و مرکز شهر. ♦ تاریخی بودن بافت یادشده و وجود عناصر شاخص تاریخی مانند کاروانسرا، و... از بعد اجتماعی فرهنگی حائز اهمیت است و نقطه مثبتی به شمار می آید. ♦ داشتن پتانسیل گردشگری به دلیل بافت تاریخی که این امر موجب رونق اقتصادی بیشتر برای حجره داران بافت قدیم و مغازه داران بافت جدید نیز می شود. ♦ شکل گیری اصولی و متناسب با حفظ آثار تاریخی شهرها که در درازمدت نه تنها حفظ میراث تاریخی را به دنبال دارد، بلکه هماهنگی بافت جدید و قدیم شهر را نیز میسر کرده است. ♦ تناسب و شیوه استقرار مناسب اغلب ابنیه با توجه به شرایط اقلیمی. ♦ احیای عملکردی و مرمت کالبدی محله و افزایش پویایی بافت. ♦ زیبایی بصری از طریق تعامل و ارتباط روزانه شهروندان با بافت تاریخی شهر به دلیل مرکزیت این آثار که نشاط و سرزندگی شهری را نیز به دنبال دارد. ♦ هماهنگی بافت قدیم و جدید شهرها ♦ هماهنگی و رشد شهرها در راستای اقلیم و...	قوت
♦ کمبود پارکینگ در اطراف این بازارها و توقف وسایل نقلیه در معابر عمومی که نیازمند طراحی متناسب با نیازهای شهر در اطراف این بازارها است که هم حفاظت از این بخش تاریخی را میسر سازد و هم خدمات مورد نیاز متناسب با زمانه را به ساکنان شهر ارائه دهد. ♦ جرائم در ساعات تعطیلی بازار که نیازمند تبیین و تعیین راهکارهای مناسب برای ساعات تعطیلی بازار است.	ضعف
♦ تخریب و آسیب به بافت های تاریخی به دلیل ورود ماشین ها و... به بافت تاریخی و... که نیازمند قانون گذاری برای کسبه ای است که در این مجموعه درحال فعالیت هستند. ♦ از دست دادن آثار تاریخی به دلیل بی توجهی به آن ها که می توانند از طریق جذب گردشگر رونق اقتصادی را برای شهرها در بر داشته باشند. ♦ تغییر غیر اصولی یا مبانی مرمت در نمای حجره ها و... که نیازمند قانون گذاری و نظارت سازمان های مربوط به این حوزه است.	تهدید
♦ ارزشمند شدن محیط برای ساکنان و فراهم شدن امکان بیشتر مشارکت مردمی و تعاملات اجتماعی. ♦ تقویت نهادهای محلی و هیئت امنای بازار در راستای حل معضلات محله ها. ♦ امکان ایجاد محیطی تجاری با رویکرد جذب گردشگر از طریق تاریخی بودن بازارها و تبلیغات شهری که این امر رونق اقتصادی این بازارها را منجر می شود مانند بازار اصفهان که در تمامی روزهای سال حتی در ساعاتی که ممکن است مراکز تجاری بسته باشند یا مشتری نداشته باشند این بازار قدیمی همواره پربازدید است و مکانی باشکوه برای گردشگران به شمار می آید. ♦ سازماندهی و گسترش اصولی بافت شهر در راستای نیازهای روز ♦ شکل گیری اصولی و متناسب با حفظ آثار تاریخی شهرها که در درازمدت نه تنها حفظ میراث تاریخی را به دنبال دارد، بلکه هماهنگی بافت جدید و قدیم شهر را نیز میسر می شود. ♦ احیای عملکردی و مرمت کالبدی محله و افزایش پویایی بافت. ♦ تعیین بودجه برای مرمت بافت تاریخی که نه تنها از بین رفتن این میراث ارزشمند را به دنبال دارد، بلکه با خود رونق اقتصادی را نیز در بر دارند. ♦ طراحی و بازسازی بافت های قدیمی با توجه به نشانه های شهری. ♦ هماهنگی بافت قدیم و جدید شهرها. ♦ هماهنگی و رشد شهرها در راستای اقلیم و...	فرصت

بوده، ولی چارچوب علمی آن به صورت مدون امروزی به پس از جنگ جهانی دوم و ارائه مدل های تحلیلی و برنامه ریزی استراتژیک در زمینه های اقتصادی و بازرگانی برمی گردد (اکبری، ۱۳۹۴). مارتین چیس^۱ (۲۰۰۱) قابلیت دسترسی، مطلوبیت محیطی، مراکز جاذب و مدیریت را عوامل تأثیرگذار در تکنیک SWOT می داند.

یافته ها

فرایند پیشنهادی پژوهش

فرایند پیشنهادی پژوهش با تحلیل بهره وران و بررسی عرصه های راهبردی به شناسایی قوت ها، ضعف ها، تهدیدها و سیاست ها پیرامون نقش بازار به عنوان هسته مرکزی شهر می پردازد که منجر به وجود آمدن مسیرهای راهنما، چشم اندازها و تدوین و جهت دهی به اهداف

۴) آب و هوای مرطوب گرمسیری در بخش هایی از تارم و دره شاهرود (حضرتی، ۱۳۸۹).

روش کار

روشی که برای پاسخ به سؤال پژوهش به کار گرفته شده توصیفی-تحلیلی است. مطالعه اسناد و منابع کتابخانه ای که در بخش پیشین به آن ها اشاره شد و در ادامه، به تجزیه و تحلیل موضوع پژوهش از طریق جدول ۲ و تکنیک SWOT می پردازیم:

جدول ۲ (مربوط به SWOT و تحلیل قوت ها، ضعف ها و فرصت ها و تهدیدها) از مناسب ترین فنون تحلیل مسائل شهری است که امروزه به عنوان ابزاری برای تحلیل عملکردها استفاده می شود. تکنیک تحلیلی SWOT به لحاظ زمینه ذهنی از قدمتی به اندازه تمدن بشری برخوردار

مواجهه است. گسترش و احیای هرچه بیشتر بازار سنتی قزوین باعث خواهد شد این مجموعه عملکرد خود به عنوان شریان و رگ‌های اصلی شهر را حفظ و در راستای سرزندگی و حفظ وظیفه اصلی خود گام بردارد.

منابع

- اکبری، ر. (۱۳۹۴). «جستاری پیرامون کارآمدی تکنیک SWOT و ارائه مدل جامع پیشنهادی برای مسائل شهری»، مجله هویت شهر، شماره ۲۲، حبیبی، م. (۱۳۸۴). «از شار تا شهر»، انتشارات دانشگاه تهران.
- پوراحمد، ا. (۱۳۷۶). «جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان»، انتشارات مرکز کرمان‌شناسی.
- حبیبی، م. (۱۳۷۶). «استخوان‌بندی شهر تهران»، انتشارات دانشگاه تهران.
- زنگی‌آبادی، ع.، علی‌زاده، ج. و رنجبرنیا، ب. (۱۳۹۱). «برنامه‌ریزی راهبردی، برای سامان‌دهی بازارهای سنتی ایران (مطالعه موردی: بازار سنتی تبریز)»، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره ۲، شماره ۷، صص ۱۳-۲۶.
- مجبایی، م. (۱۳۸۸). «در جست‌وجوی هویت شهری قزوین»، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- بیوک آقایی، ه. (۱۳۹۷). «بازار قزوین مرکزی بین‌الملل در دوره قاجار تا بازاری محلی»، نشریه معماری‌شناسی، دوره ۱، شماره ۳.
- حضرتی، م. (۱۳۸۹). «دریچه‌ای به دروازه بهشت»، انتشارات سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان قزوین.
- شفقی، س. (۱۳۸۰). «تحلیل فضایی - کالبدی بازار اصفهان». تحقیقات جغرافیایی، دوره ۱۶، شماره ۶۰.
- عبدالله‌زاده طرف، ا. (۱۳۸۸). «سیر تحول شکل‌گیری فضاهای تجاری در غرب و شرق از نگاه تاریخ معماری». فصلنامه شهرسازی و معماری آبادی، شماره ۶۴.
- بنیاد دایره المعارف اسلامی، (۱۳۷۲). «دانشنامه جهان اسلام»، حرف «ب» جز سوم، تهران
- خان‌محمدی، ا. (۱۳۸۶). «بازار در ادب فارسی»، نشریه هفت، شماره ۲۰.
- سلطان‌زاده، ح. (۱۳۸۰). «بازارهای ایرانی»، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران
- تقوایی، م. شیخ بیگلر، ر. (۱۳۸۷). «برنامه‌ریزی و طراحی مراکز خرید و مجتمع‌های تجاری». چاپ اول. اصفهان: انتشارات کنکاش.
- پاتر، ر. ب. ایونز، س. ل. (۱۳۸۴). «شهر در حال توسعه»، ترجمه: کیومرث ایران‌دوست، مهدی دهقان منشادی و میترا احمدی، چاپ اول. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- سعیدنیا، ا. «تعاریف و مفاهیم بازارهای شهری ایران». فصلنامه شهرسازی و معماری آبادی، دوره ۱۹، شماره ۶۰.
- Chase, j.(2001). "how SWOT audits: analysis and action planning can help your town". Visited in April 2001

سیاست‌ها و برنامه‌سازی و اجرا در جهت ضرورت به‌کارگیری روش‌های احیای بافت قدیم «بازار» در شهرها می‌شود و لزوم استفاده و تبعیت از اصول معماری پیشین و رشد، احیا و بازآفرینی شهرها را منجر می‌شود که هماهنگی ساختار شهرها و از بین نرفتن بافت تاریخی شهرها و... را به دنبال دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

آنچه از پژوهش یادشده و جدول ۲ مشهود است آن است که حفظ، احیا و مرمت بافت تاریخی شهرهایی که حول آثار تاریخی‌شان «بازارها» شکل گرفته‌اند نه تنها باعث رشد اصولی شهرسازی و حفظ بافت تاریخی در شهرها و هماهنگی بافت تاریخی «قدیم و بافت جدید در شهرها می‌شوند، بلکه نشاط و سرزندگی شهری و رونق اقتصادی از طریق حفظ آثار تاریخی و گردشگری را نیز به دنبال دارد، این در حالی است که بیشتر شهرهایی که حول هسته مرکزی به نام بازار شکل گرفته‌اند با توجه به اقلیم عواملی همچون جهت، نوع تراکم و... را در نظر داشته‌اند و طبق اصول شهرسازی و اقلیم شکل گرفته‌اند، بنابراین در شهرسازی امروزی نیز باید تلاش شود مطابق با ارزش‌های پیشین شهرسازی گام برداشت که این امر چیزی جز حفظ بافت تاریخی شهرها، و گسترش شهرها در این راستا و احیای بافت تاریخی آن‌ها در جهت نیازهای روز را شامل نمی‌شود. درخور یادآوری است که گسترش شهرسازی در راستای بافت تاریخی آن‌ها نیازمند تبیین و تعیین قوانین و اصولی از طرف سازمان‌های مربوطه در راستای حفظ بافت تاریخی شهرها و مهیا‌سازی بستری در راستای برآورده سازی نیازهای روز است که این امر نه تنها حفاظت از بافت تاریخی و جلوگیری از تخریب و آسیب به آن را به دنبال دارد، بلکه هماهنگی و ساماندهی بافت کل شهر را نیز سبب می‌شود که از گسترش غیر اصولی شهرها و... نیز جلوگیری می‌کند. بازار به مثابه بخشی اصلی از حیات و هویت شهری باید کانون توجه قرار بگیرد و برای تقویت نقش آن باید با ضرورت‌های نوین سازگار شود. در این زمینه، بازار از نظر کالبدی باید شرایط خود را برای دسترسی آسان‌تر، جریان سهل‌تر کالا و خدمات، مهیا کند. از این‌رو، پویایی اقتصادی و کالبدی بازار، نیازمند تحولات و دگرگونی آن است. در غیر این صورت، بازار تنها می‌تواند در بخش محدودی، به مثابه بخشی از تاریخ و اقتصاد گذشته شهر، و به عنوان جاذبه گردشگری نقشی به دور از نقش تاریخی خود را داشته باشد، که این نیز در بسیاری از شهرهای ایران، از جمله قزوین، با چالش جدی

Urban Economics and Planning

Homepage: <http://eghtesadeshahr.tehran.ir/>

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Recognition and study of the impact of the market on the urban structure, in order to preserve the historical context of cities (Case study: Qazvin city)

Ali Asghar Malekafzali^{1*}, Mahdi Jamali far²

¹ Faculty of Art and Architecture, South Tehran University, Tehran, Iran

² PhD student of Azad University of South Tehran, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article History:

Received 2021-03-06

Accepted 2021-05-29

Keywords:

Bazaar

Urban planning

Market formation

Formation of cities

ABSTRACT

The position of the market and their key role in shaping the fabric of Iranian cities is undeniable, so it can be said; One of the most obvious manifestations of traditional Iranian architecture and urban planning is the urban bazaar complex, which acts as the backbone and beating heart of the city in fact; The market is an urban phenomenon and at the same time it is a factor for urbanization that has always acted as the main nourishing tissue of the city. The present study is a descriptive-analytical method and using library studies to understand the role and formation of the market in urban planning and Explains the content, efficiency and effectiveness of Qazvin market and its impact on the urban development of this city and uses the SWOT technique to analyze the sample in line with the objectives of the research; The importance of the present study is that in addition to expressing the role of the market in the formation of cities, etc., it also examines the position of the market and its elements in the city. In general, our historical cities have taken a physical shape around the axis called the bazaar, so much so that it can be said that the bazaar is one of the social, economic, cultural and physical arteries of the city. They are formed in the direction of a main order.

DOI: [10.22034/UE.2021.2.02.03](https://doi.org/10.22034/UE.2021.2.02.03)

©2021 Urban Economy. All rights reserved.

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Malekafzali AA, Jamali far M. (2021). Recognition and study of the impact of the market on the urban structure, in order to preserve the historical context of cities (Case study: Qazvin city). *Urban Economics and Planning*, 2(2): 83-89.

DOI: [10.22034/UE.2021.02.02.03](https://doi.org/10.22034/UE.2021.02.02.03)

url: http://eghtesadeshahr.tehran.ir/article_133587.html

*Corresponding Author: Email: aamalekafzali@yahoo.com